

РЕЦЕНЗИЯ

конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“

на доц. дфн Вася Николова Велинова

ЦСВП “Иван Дуйчев”, СУ “Св. Климент Охридски”

по специалност 2.1. Филология (Стара българска литература – писмена култура на славяните и Византия), обявен в Държавен вестник, бр. 21 от 18.03.2016 г.

Рецензент: проф. дфн Анисава Милтенова

Институт за литература при БАН

В обявения от ЦСВП “Иван Дуйчев”, СУ “Св. Климент Охридски” конкурс за присъждане на академичната длъжност “професор” специалност 2.1. Филология (Стара българска литература – писмена култура на славяните и Византия) единствен кандидат е доц. дфн Вася Николова Велинова, ръководител на ЦСВП „Иван Дуйчев“. Тя е завършила специалност Българска филология (1985) в СУ, след което е специализирала Теория и история на културата. Успешно е защитила дисертация за научната и образователна степен доктор (1989) с дисертация на тема “Композиционно-стилистични принципи в похвалните слова на Климент Охридски”. Работи в ЦСВП от 1988 г. През 2013 г. е защитила дисертация за научната степен „доктор на науките“ с труд на тема “Среднобългарският превод на Хрониката на Константин Манасий и неговият литературен контекст”, който през същата година е отпечатан като монография (в поредицата “История и книжнина”, Издателство на СУ). В. Велинова има 18 години преподавателски стаж – тя чете лекции по стара българска литература на студенти от специалност Българска филология (от 1998 г. досега) и специалност Балканистика (от 2000 до 2007 г.), както и няколко лекционни курса в магистърски програми. Дейността ѝ като преподавател включва лекционни изяви в чужбина (Санкт Петербург, Италия, Гърция, Германия), а като изследовател – редица национални и международни проекти. Общо тя е автор на 4 книги, на 2 аналитични описания на ръкописи (в съавторство), няколко каталога за изложби, над 50 студии и статии в научната периодика и в сборници, както и на статии в енциклопедични справочници.

В настоящия конкурс е спазено изискването да бъде представена научната продукция на кандидата след придобиването на академичната длъжност “доцент” (1998) – една монография, една студия (глава) от книга, опис на средновековни

славянски ръкописи и кирилски старопечатани книги (в съавторство) и двадесет и осем студии и статии (шест от които са в съавторство, а три са под печат) – която напълно удовлетворява изискванията на ЗРАС. Кандидатурата на доц. дфн В. Велинова е обоснована и подплатена с убедителни научни постижения във всички области на нейните професионални интереси: на първо място, история и теория на българската средновековна литература и книжнина и по-специално взаимоотношението между византийската традиция и българските преводи през целия средновековен период; литературни особености на преводните съчинения; риторически техники и тяхната роля; трансформация на жанровете във византийско-славянската общност и история на тяхната рецепция. Друг кръг в научните публикации на В. Велинова представлява изворознанието в неговите най-съществени аспекти: описания на ръкописи и старопечатни книги, идентификация на фрагменти, съхранявани в различни ръкописни сбирки и архиви, кодикологически анализи на отделни ръкописи, характеристика на писмото и декоративните елементи към него. В научната продукция, представена за конкурса, заемат място и статии върху историята на писмената култура по-широк балкански контекст. Важно е да се отбележи, че част от публикациите са на чужди езици – италиански (6), френски (4), английски (2), руски (3) – отпечатани в престижни международни сборници и периодични издания, сред които се открояват тези в *Ambrosiana slavica*.

Монографията върху Хрониката на Константин Манасий (2013) представя фактите от среднобългарския превод на произведението в нова светлина и дава иновативни трактовки на културния контекст на създаването му. Книгата е замислена като цялостно комплексно изследване върху текста на Хрониката – от археографски и кодикологичен анализ на ръкописите до художествените особености на превода. Наред с личността на византийския автор, същността на произведението, причината за появата му и неговата функция, авторката изследва рецепцията му в българска среда. Темата се характеризира със сложност на проблемното поле, което обхваща най-значимите универсалии в кодикологичен, литературно-исторически и теоретичен план. Критичната интерпретация на съществуващите научни тези (със съответната научна предпазливост) довежда до концептуализиране на съществени процеси и явления през XIV век. Наблюденията на авторката са изградени върху богат изворов материал. Привлича вниманието новият прочит на състава на сборниците и комплексният анализ на Хрониката спрямо обкръжаващите я произведения, които представят осмислянето на превода в българска среда и неговото предназначение. База за анализ са съпоставките

между най-ранните копия от една страна и съставлящите ги съчинения от друга: Ватиканският препис (Cod. Vatic.slav.2), Хилендарският ръкопис (Хил 434 от 1550 г.) и Попфилиповият сборник (Синод. 38 от 1345 г., ГИМ Москва). Сред характеристиката на сборниците се откроява ръкопис 13.3.17 от последното десетилетие на XIV в. (Библиотека на БАН, Санкт Петербург), който е предназначен за монашеска следа, но възпроизвежда модела на владетелски ръкопис. Не на последно място приносният характер на труда се заключава в намерените точни акценти в творбата на няколко равнища – като теми, мотиви и представи, като отношение към миналото и настоящето, като стил и език. Изследван е поетическият език на творбата – как пишният плеонастичен стил на Константин Манасий е модифициран и направен разбираем на българска почва. Разкрити са неизвестни до сега страни от същността на превода по отношение на риторическите техники, като в центъра на проучването е честата употреба на екфразиса и ролята му в идейното и стилистичното пространство на Хрониката. Наред с конкретните анализи в труда са изведени на преден план теоретични постановки, чрез които е обяснена природата на този нетипичен исторически текст и начините, по които той се адаптира, възприема и разпространява. Тези теоретични постановки са постижение на авторката в анализа на средновековен текст, постижение, значимо за преводната книжнина изобщо. Може да се каже, че монографията е пример за изследване на преводен паметник на съвременно професионално равнище.

В кръга на преводната литература се вписват редица други публикации на В. Велинова, които са насочени към разнообразни по жанр и място в средновековната книжовност текстове. Продължение на темата за византийския екфразис е статията “Византийският екфразис и рецепцията му в българската средновековна литература” (*Сребърният век: нови открития. Сборник с доклади от конференцията, посветена на 780-годишнината от възстановяването на Търновската патриаршия*. София, май, 2015. С., 2016), в която обзорът на приложението на тази риторическа жанрова форма показва как тя намира място в преводните и оригиналните творби на български книжовници. Обособяването на текстове, в които екфразисът е намерил място, чертае една интересна картина на ролята му като стилистичен маркер – от една страна, и, от друга – показва определен стадий в равоя на художествения език в произведенията на високо образовани книжовници през XIV и XV в. На житието на Амвросий Медиолански (който се причислява към т.нар. западни светци в църковния календар) са посветени две студии на В. Велинова. На първо място е идентифициран гръцкият

първообраз на превода, възникнал през X в. и е уточнен неговият произход – анонимно гръцко произведение, съставено на базата на църковната история на Теодорит Кирски (IV в.) (“Le vite estese di Sant Ambrogio nella tradizione slava ortodossa”, *Ambrosiana Slavica*, vol. II., Milano, 2011). Публикувани са разширената и съкратената версия на житието, като са приведени разночетения по известните славянски преписи. Втората студия поставя житието в контекста на чети-минейните състави и на преводите, свързани с Преславската книжовна школа. Характерно за подхода на В. Велинова, произведението е свързано с културата и идеологията в българската държава през X в. Култът към Константин Велики, неговото отражение в писмената традиция и парадигмата, която той създава, е обект на студията “Costantino il Grande: l’immagine del primo imperatore cristiano nella letteratura liturgica bulgara medievale” (*La figura di Costantino imperatore*, Milano, 2013) (в съавт. с М. Йовчева), в която частта на В. Велинова е посветена на наративните произведения за светеца. Изтъкнати са спецификите на текстовете, произтичащи преди всичко от религиозно-политически измерения – историята за намирането на Христовия кръст и авторитетът му на основател на християнската държава. Същата тема интерпретират още две публикации – “Costantino I. Tradizioni, culto e dottrine nel mondo bulgaro” (*Costantino I. Enciclopedia Costantiniana*. Roma, 2013) (в съавт. с Кр. Станчев) и “Образът на Константин Велики в българската средновековна историография и през Възраждането” (*Црквене студије*, 10, Ниш, 2013).

Обобщаващ характер има студията “Byzantine Literature and Codex in the Reflection of the Slavic Tradition. (Once More on the Relation Model-Recipient)” (в съавт. с А. Джурова) (2011), която бе представена като пленарен доклад по време на 22 конгрес по византология в София. Частта на В. Велинова представлява концептуален преглед на съотношението между старобългарската и византийската литература, на типовете книги, на дяловете и жанровете, изградени въз основа на византийски модели. Характеризирани са съставите, в които преводите имат най-представително присъствие. Сполучливо са формулирани тенденциите, които са подчинени на нуждите на религиозната доктрина и на литургическата практика. Наред с това са изтъкнати някои особености на рецепцията на византийската традиция, които се определят от политическата идеология.

Линията на византийската историография и нейните проявления в средновековна България е очертана и дискутирана в статията “L’historiographie byzantine et sa vision dans la literature bulgare medievale” (*AUREUS. Volume dedicated to*

prof. Evangelos Hrysos. Athens, 2014). Обоснован е изводът, че възприемането на определена византийска хроника или летописно съчинение се определя от т.нар. хоризонт на очакване на българската аудитория – като интереси и манталитет на конкретна среда в определена епоха. Това обяснява превода и усвояването в ранния период на Хрониката на Георги Амартол, на Юлий Африкан (като псевдо-Синкел), на Хрониката на Йоан Малала – и, наред с тях, усложнената откъм език, образност и литературна форма Хроника на Константин Манасий през XIV в. В. Велинова извежда на преден план по отношение употребите на жанра неговата функционалност, спрямо идейната насоченост – политико-дидактичната му същност, а спрямо литературния стил – библейската образност и есхатологическата перспектива.

Несъмнен интерес представлява една от последните статии на изследователката, посветена на превода и разпространението на Историческата палея (2016). Тя открива препис от текста в непроучен досега ръкопис от сбирката на НИМ (Slav. 25), който след внимателен съпоставителен анализ е допълнен с фрагмент в ръкопис М.П-2, съхраняван в Държавния архив на Република Македония. Идентификацията на двете части, съставляващи един и същи кодекс, е извършена след изследване на водните знаци на хартията, на почерка, на правописа и на езиковите особености. Пълният обем на ръкописната книга и нейните палеографски признаци дават основание тя да бъде датирана през последните десетилетия на XIV в., а локализацията на съставянето на сборника да се отнесе към Кратово. Откритието на В. Велинова има съществено значение за произхода и разпространението на Историческата палея в нейния втори превод, който пази среднобългарски черти и е база за по-нататъшни проучвания. Новонамереният препис поставя също така въпроса за обема на монашеската литература и нейния характер.

В научното творчество на В. Велинова се включват и анализи на оригинални средновековни български произведения – словата на св. Климент Охридски (“Тълкувания на Св. литургия в творби на Климент Охридски”, 2004), Проглас към Евангелието (“Il proemio al Santo Vangelo e le sue idee nella tradizione Cirillo-Methodiana. Note preliminare”, 2010) и др., както и проследяването на отделни теми и мотиви в старобългарската книжнина (“Motifs et personages veterotestamentaires dans les oeuvres originales bulgares des IXe – Xe s.”, 2004). Последната разработка привлича вниманието с добре подбраната аргументация кога, как и по какви причини старозаветните лица и събития и юдейската древност присъстват в произведенията на св. Климент Охридски и как те са представени в текста.

В разнообразните и богати по теми публикации на В. Велинова заемат видно място аналитичните описания на славянски ръкописи (в които тя има десетилетен опит) и свързаните с тях извороведски приноси. В “Опис на ръкописите, старопечатните редките и ценните издания в НИМ” (Т. 1, С., 2013) (в съавт. с Н. Вутова) са обхванати и въведени за пръв път в научно обращение 41 ръкописа. Описанията се придържат към най-добрите български практики в това отношение и следват съвременните изисквания към кодикологическото и палеографското описание. Съдържанието е представено изчерпателно, текстовете до голяма степен са идентифицирани и са снабдени със съответен коментар спрямо справочната литература. Ръкописите от сбирката на НИМ, които стават достъпни за изследователите, допринасят за по-пълна картина на ръкописната книга на Балканите, като наред с това съдържат богат материал за бъдещи изследвания. Ще спомена едни от най-ценните ръкописи: минеен и триоден панегирик № 24 от първата половина на XIV в., от староизводен тип, в който са запазени слова на св. Климент Охридски и на Йоан Екзарх, както и по-горе споменатия ръкопис №25 от последните десетилетия на XIV в., в който се открива непроучен досега препис на Историческата палея. Не по-малко значими са късносредновековните ръкописи в сбирката, сред които са автографи на Тодор Пирдопски, Милко Котленски и Софроний Врачански. В авторската част на В. Велинова личи систематична и внимателна работа с материала, нейните усилия са довели до извеждане от анонимност на трудно разпознаваеми текстове – труд, който е резултат на дългогодишна специализация в една област, основна в работата на медиевистите. В това проблемно поле са още няколко публикации: “Нови постъпления в сбирката от славянски ръкописи в ЦСВП „Иван Дуйчев” (2008); “Бележки върху ръкописите от сбирката на Националния Литературен музей в София” (2010); “За три неизвестни ръкописа от колекцията на НИМ” (2011); “Славянските ръкописи от сбирката на НИМ” (2012) и др.; тук можем да отнесем и обзорната статия, в която са представени обобщени данни за палимпсестите в славянската традиция “Le palimpseste en tant que source d’information sur l’histoire de la langue et de la tradition littéraire” (*Libri palimpsesti greci: conservazione, restauro digitale, studio. Atti del Convegno internazionale, Villa Mondragone – Monte porzio Catone – Università di Roma “Tor Vergata”*. Roma, 2008). Началото на книгопечатането и неговите прояви са разгледани в студията “Il libro stampato come fonte della tradizione manoscritta dal XVI al XIX secolo” (2015), която не само проследява развитието на печатането в славянския свят и на влиянието на първопечатната книга върху ръкописната продукция.

За извороведските постижения на В. Велинова свидетелства и студията с издание на законът за рудниците на Стефан Лазаревич (в превод на съвременен български език), (под печат) – важен юридически документ, домашен извор за тази дейност на Балканите. Единственият препис, който се пази в Архива на САНУ, № 465, е проучен от авторката детайлно и е представен с всички негови кодикологически и палеографски особености. Текстът е свидетелство за юридическите правила при рудодобива, а също така и за технологичната страна на свързаните с добива на злато и сребро дейности. Езикът на документа представлява особен интерес, тъй като включва терминология от областта на минното дело, често адаптирана от немски. Преводът на съвременен български език и коментарите към него в студията са изпълнени с професионална вещина.

Несъмнен принос представляват изследванията на В. Велинова върху амулетите, като тя е включила в материалите за настоящия конкурс глава от бъдещо издание под заглавие: “Свитъкът амулет от колекцията на проф. Иван Дуйчев и мястото му в апотропейната книжнина”. След като е проследена историята на амулетите и техните разновидности в средновековната традиция, авторката се спира на текстовете на свитъкът-амулет и проследява тяхната история. Може да се каже, че в изследването за пръв път намират цялостно описание, издание и тълкуване всички текстове, включително този, който се намира на гърба на свитъка (молитва към архангел Михаил). Едни от най-древните и важни в кутурологично отношение текстове – молитвите на св. Сисиний – са проучени обстойно и са приведени всички известни паралели и варианти, които достигат до античната епоха. На същата проблематика са посветени статиите “Из българо-сръбските книжовни връзки през XIII в.” (*Сборник радова Византолошког института*, XLVII, 2010) и “An Itinerant Motiff in the South Slavonic Literary Tradition: Amulets Bearing the Name of St. Sisinius” (под печат в международен сборник).

Вече споменах, че в творчеството на В. Велинова присъства и кутурологичната проблематика, погледната през призмата на книжовното наследство и документираните в текстовете свидетелства. Ще отбележа студията “Il cristianesimo e l'islam – conflitto e coesistenza su materiale dai testi letterari medioevali dal '400 al '600” (In: *Integrazione, Assimilazione, Esclusione e Reazione Etnica*, 2012), в която са събрани ценни данни за етнимите, с които са наречени османските нашественици на Балканите, а също така са направени важни наблюдения за възприемането на османското нашествие чрез

библейските стереотипи и рамкиращи мотиви. Обосновано е явлението “новомъченичество” именно на фона на промените, настъпили в цялостната структура на обществото в условията на чуждо владичество и опити за потурчване на населението, показано е неговото отражение в агиографските творби.

Имайки предвид изискванията на конкурса за академичната длъжност “професор” в рамките на обявената в конкурса научна специалност, намирам, че Вася Николова Велинова напълно отговаря на тези изисквания със своята квалификация и научни приноси. Значимостта на приносите на Вася Велинова се определя от новостта на информацията, щателно проверена, изчерпателността на анализа, широкия обхват на проблематиката и съвременните изследователски методи. Не мога да не изтъкна и плодотворната ѝ дейност като ръководител и участник в научни проекти, нейната работа за организиране на международни и национални форуми и конференции, всеотдайните ѝ занимания със студенти, магистранти и докторанти. Плод на преподавателската ѝ работа е и курсът „Писмената култура на славяните и Византия“ за платформата Moodle в интернет.

С пълна убеденост препоръчвам на почитаемото Научно жури да присъди на доц. дфн Вася Николова Велинова академичната длъжност “професор”, за което ще гласувам.

28.07.2016 г.
София

Рецензент:

Проф. дфн Анисава Милтенова